

PSIXOLOGİYA VƏ KORREKSIYA PEDAQOGİKASI

UOT 376.

Dilarə Əlimuxtar qızı Dostuzadə
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

EŞİTMƏSİ QÜSURLU UŞAQLARIN ESTETİK TƏRBİYƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Дилара Алимухтар гызы Достузاده
доктор философии по педагогике, доцент
Институт Образования Азербайджанской Республики

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЯМИ СЛУХА

Dilara Alimukhtar Dostuzade
PhD in Pedagogy, Assistant Professor
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

THEORETICAL FOUNDATIONS OF AESTHETIC EDUCATION OF CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT

Xülasə: Eşitməsi qüsurlu (zəifəşidən) uşaqlar verilən materialların qavranılmasında çətinlik çəkirlər. Şagirdin effektiv təlimi verilən tapşırığın səviyyəsindən asılıdır. Qeyd etdiyimiz, kateqoriyaya aid uşaqlar parta arxasında düzgün oturmağı, əlini düzgün şəkildə qaldırmağı, tədris vəsaitlərindən effektiv istifadə etməyi, sinif otağını təmiz saxlamağı, müəllimə diqqətlə qulaq asaraq tapşırıqları yerinə yetirməyi bacarmalıdırlar.

Açar sözlər: *eşitməsi qüsurlu, estetika, estetik tərbiyə, incəsənət, gözəllik, təsvir, rəsm, müəllim-tərbiyəçi, ailə*

Резюме: Слабослышащие дети с интеллектуальной недостаточностью плохо воспринимают заданный материал. Эффективность обучения ученика зависит от степени данного на уроках воспитания. Дети должны уметь правильно поднимать руку, сидеть за партой, пользоваться учебными материалами, сохранять учебное место в чистоте, внимательно слушать и выполнять задания преподавателя.

Ключевые слова: *недостатки слуха, эстетика, нравственное воспитание, творчество, красота, представление, рисование, учитель-воспитатель, семья*

Summary: Hearing children with intellectual insufficiency poorly perceive the given material. The effectiveness of the student's education depends on the degree of education given in the lessons. Children should be able to properly raise their hand, sit behind the desk, use educational materials, keep the classroom clean, listen carefully and fulfill the tasks of the teacher.

Key words: *Disadvantages of hearing, aesthetics, moral education, creativity, beauty, presentation, drawing, teacher-educator, family*

Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla ünsiyyətdə olarkən müəllimlər işə məsuliyyətlə yanaşmalı, müstəqil fikir sürmək kimi cəhətləri onlara aşılamağı bacarmalıdırlar. Surdopedaqoqların başlıca vəzifəsi hər bir uşağa diqqətlə yanaşmaq, ona inan-

maq və onun ictimaiyyətə yararlı olduğunu inandırmaqdan ibarətdir.

Estetik tərbiyə şagirdlərin təbiətdə, incəsənətdə, cəmiyyətdə olan gözəlliklərin, estetik qavrayışların başa düşülməsinə, bədii yaradıcılıq qabiliyyətinə və bədii zövqün yaranmasına sistemli təsiri olan məqsədyönlü prosesdir.

Psixoloqlar hesab edirlər ki, eşitməsi qüsurlu uşaqların qavradıqları hadisə və ya əsərin təsviri, mənası, forması, emosional səthi bilik düşüncəsi səviyyəsində qavranılır.

Məktəblilərdə incəsənəti qavramaq, onu təhlil etmək, haqqında fikir yürütmək bacarığının xüsusi öyrədilməsi tələb olunur. Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla nitqin inkişafı ilə əlaqədar aparılan iş, onların estetikasının inkişafına müsbət təsir göstərir.

Birinci vəzifə estetik qavrayışın tərbiyəsi, gözəlliyi görmək və başa düşmək bacarığı, onlarla təmasdan sevinc duymaqdır. Təcrübə göstərir ki, hətta az yaşlı eşitməsi qüsurlu uşaqları, yaraşlıq, gözəl, göz oxşayan, rəngli oyuncaqlar cəlb edir. Onlar emosionallıqla təbiətin onları əhatə edən mühitin gözəlliklərinə reaksiya verirlər. Nitqin inkişafdan qalması və psixi inkişafının özünəməxsusluğu ilə əlaqədar olaraq, qavranılanlar onları kifayət qədər düşündürür.

Qüsurlu uşaqların həyat təcrübəsi, sensor eşitmə mədəniyyətləri kifayət qədər inkişaf edir. Ona görə də belə uşaqlar, ətraf mühitin gözəlliklərini başa düşmələri və həqiqi gözəlliyi zahiri gözəlliklərdən ayıra bilmirlər. Buna görə də onların estetik təəssüratları zəngin deyildir.

Surdopedaqoqların qarşısında duran əsas məsələ, estetik təəssüratları uşaqların həyat təcrübəsində zənginləşdirməkdir. Bunu təbiətə ekskursiyalar etməyə, ətraf mühitdə olan əşyaları, təbiət və ictimai həyat hadisələrinin, müşahidələrin təşkil olunması, bu uşaqların müvəffəqiyyətli inkişafına müsbət təsir edir.

İkinci vəzifənin yerinə yetirilməsi isə təbiətin, zövqün, fikirlərin mənasına qiymət verilməsidir ki, bu da eşitməsi qüsurlu uşaqların düşünmə qabiliyyətinin və nitqinin inkişafı ilə əlaqədardır. Belə ki, qavradıqlarımız haqqında öz fikirlərimizi ifadə etmək üçün, gərək gördüklərimizi başa düşək, onu təhlil edək və ona olan münasibətləri sözlə ümumiləşdirək.

Belə uşaqlar, bildiyimiz kimi, düşünməyə çətinliklə yiyələnirlər. Onların nitqi zəngin deyil, ifadəsizdir. Ona görə də onların fikirləri özünəməxsus olaraq yığcam olur, lakin məzmununa görə isə heç də həmişə düzgün və əsaslı olmur. “*Xoşa gəlir*”, “*maraqlıdır*”-kimi mülahizələr, hadisələrin estetik mənasını, şagirdlərin öz hissələrini tamamilə açmır. Müəllimlərin vəzifəsi şagirdlərə gördüklərini düşünməyə kömək etməyə, qavradıqlarına, öz münasibətlərini ifadə etmək üçün, lazım olan söz materiallarını verməyə borcludurlar.

Dünyanın gözəllikləri ilə geniş tanışlıq, estetik əhəmiyyətin ayırd edilməsi, şagirdlərin düşünməsi və nitqinin inkişafı üzrə tərbiyəvi işin təşkili, bütün bunlar bədii zövqün, estetik ideyanın formalaşmasına imkan yaradır. Eşitməsi qüsurlu şagirdlərlə tərbiyəvi işin aparılmasında məktəbin zahiri tərtibatı mühüm rol oynayır. Yaraşlıq, rahat qrup otaqları, işıqlı, gözəl tərtibatlı sinif otaqları, müasir, göz oxşayan mebel, zövqlü uşaq geyimləri bütün bunlar şagirdlərdə estetik zövqün əmələ gəlməsinə səbəb olur.

Estetik tərbiyənin başqa bir vəzifəsi uşaqlarda yaradıcılıq qabiliyyətinə malik olmaqdır. Bəziləri yaxşı şəkillər çəkir, digərləri isə böyük zövqlə ağacları yandırmaq işi ilə məşğul olurlar. Bu bacarıqları üzə çıxarmaq asan deyildir. Belə ki, bəzən uşaqların özü özünün bacarığından xəbəri olmur. Lakin nitqin olmaması və ya inkişafdan qalması, onların aydın olmayan, dərk edilməmiş fəaliyyətlərini üzə çıxarmağa mane olur.

Şagirdlərin bədii qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması və inkişafı üçün, onlar öz fəaliyyətlərinin müxtəlif növlərini ifadə etməyə bayramların, yarışmaların, yarışların hazırlanmasına cəlb olunurlar. Onların dərnəklərdə iştirak etmələri məsləhət görülür, sərbəstliklərinin, təşəbbüslüyün yaranması ilə əlaqədar olan tapşırıqlar verilir.

Estetik tərbiyənin məzmununu şərti olaraq maariflənmə və estetik fəaliyyətini təşkilatı şəkildə təqdim etmək olar. Estetik maariflənmə təsviri incəsənət dərslərində, sinifdankənar vaxtlarda həyata keçirilə bilər. Təsviri sənət dərslərində şagirdlər, arxitektura, dekorativ tətbiqi incəsənət əsərləri ilə tanış olur və şəkil, kompozisiya, forma, rəng əsasında biliklər alırlar. Sinifdənxaric vaxtlarda şagirdləri rəssamların, yazıçıların, mə-

dəniyyət və incəsənət xadimlərinin işi, həyat və yaradıcılıqları ilə tanış edirlər.

Məktəbin bütün fənləri estetik tərbiyə məsələlərinin həlli üçün, istifadə oluna bilər. Müəllimlər şəkillər, kolleksiyalar, foto albomlar gətirir, sərgilər düzəldir. Filmlərin nümayişi əhəmiyyətli dərəcədə bu uşaqlara köməklik göstərir. Hər bir dərs təkcə şagirdlərə bilik vermir, həm də onların estetik və əxlaqi hisslərini inkişaf etdirir.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar üçün, internat məktəblərdə şagirdlərə nitq inkişafı dərsləri keçirilir. Bu dərslərdə məktəblilərə təkcə nitqin zənginləşməsinə, onların əlaqəli şəkildə öz fikirlərini şifahi formada anlatmağa kömək etmir, həm də onları əhatə edən təbiətə nəzər salmağı, incəsənət əsərlərinə baxmağı, təhlil etməyi öyrədir.

Programda elə dərslər var ki, şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu tip dərslərə, təsviri-sənət və əmək təlimi dərsləri, zəifəşidənlər və karlar üçün təcürbi təlim dərsləri, musiqili-ritmika və bədən tərbiyəsi üzrə aparılan dərslər və s. aiddir.

Fənn üzrə təcürbi fəaliyyət dərslərində eşitməsi qüsurlu uşaqlar, əşyaların formalarına, cizgilərinə, rənglərinə baxmağı, şəkil çəkmək, yapma, modelləşdirmə və s. vərdişlərin əldə edilməsini qazanırlar. Ritmika və bədən tərbiyəsi dərsləri kar və zəifəşidən uşaqların fiziki inkişafında olan qüsurların aradan qaldırılmasında, onların hərəkətlərinin dəqiq, səlis olmasına kömək edir, uşaqlarda ritm duyğusu yaradır, düzgün qamətin və gözəl yerləşin formalaşmasında böyük rol oynayır (213, 36). Əmək dərsləri isə şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına, işlərin dəqiq, gözəl, cəld yerinə yetirilməsini, gözəlliyi çirkinlikdən ayırmağı, gözəlliklər yaratmağı öyrədir.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar üçün, internatlarda sinifdən xaric işlər çox sahəlidir və estetik tərbiyənin müxtəlif vasitələrindən istifadə edilməsinə imkan yaradır. Bu uşaqların dünyanı, təbiət əşyalarını tanımasına şərait yaradır, uşaq gəzintisi və ekskursiyaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

K.D. Uşinskiyə görə, "Təbiət ən yaxşı tərbiyədir. O, gözəlliklərin mənbəyidir, insanları sevindirir, sakitləşdirir, yeni nailiyyətlərə ruhlandırır. İnsanın təbiətə münasibəti onun mədəniyyət və əxlaqının göstəricisidir" (175, 19).

Xüsusi məktəblərdə təhsil alan şagirdlər təbiəti sevir, meşədə, bağlarda, parklarda həvəslə gəzirlər. Lakin onların məhəbbəti tamamilə dərk olunmur. Təbiətə canatma, bədii təfəkkürdən estetik qavrayışın inkişafı üçün, ağıllı istifadə etmək lazımdır. Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla aparılan ekskursiya və gəzintilər xüsusi hazırlıq və təşkilatçılıq tələb edir.

Təbiəti müşahidə prosesində şagirdlər rəng və işıq çalarları dəyişməsinə müşahidə edir, yeni ifadələrlə öz biliklərini zənginləşdirir və sevinc hissini keçirirlər. Ekskursiyada şagirdlər təbiət haqqındakı şeirləri yada salır, söyləyir və bu şeirlərdə öz hiss və əhval-ruhiyyəsinə uyğun olan sətirləri tapa bilirlər.

Şagirdlərin hissləri onların təcürbə fəaliyyətləri ilə uyğunlaşır. Məsələn, zədələnmiş ağaclara, öz yuvasından düşmüş quş balasına və s. kömək göstərilir.

Uşaqların təbiətə məhəbbəti məktəbyanı sahədə aparılan işlə möhkəmlənir. Məktəbyanı sahədə uşaqlar güllərə, ağaclara qulluq edir, quşları yemləyirlər. Uşaqların təbiətə olan məftunluğu və zövq alması təbiətin mühafizəsini və onun zənginliyini artırır.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar üçün, məktəbdə bir sıra gözəl adətlər mövcuddur; məs: quşlar günü, bağça həftəsi keçirilməsi, "Qış bukəti sərgisi"; "Payızda təbiət", "Baharın qarşılınması", bayramların keçirilməsi və s. Bu uşaqlar əsasən, incəsənətə can atırlar, onlar sənət əsərlərinə baxmağı xoşlayırlar, böyük məmnuniyyətlə kitab oxuyur, xüsusi maraqla teatr və kinofilmləri seyr edirlər.

Bədii əsərləri şagirdlərin qavraması üçün, təlim prosesində aydınlaşdırmağa başlayırlar. Müəllimlərin rəhbərliyi altında şagirdlər şəkillərin rəng çalarlarının əhəmiyyətini başa düşməyi, rəsamların istifadə etdiyi, bədii ifadə vasitələrini öyrənir və sənət əsərlərinin əhəmiyyətini başa düşürlər. Bu uşaqlar təsviri sənət haqqındakı biliklərə, təcürbi olaraq yiyələnirlər. Bu isə rəssamın düşüncələrini daha yaxşı açmağa kömək edir.

Şagirdlərin nitqi mənimsəməsi, onların təfəkkür fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və təsviri sənət nəzəriyyəsinin elementləri ilə sistemli tanışlıq, o cümlədən həyat təcürbəsinin zənginləşməsi və emosional qavrayışın inkişafı, yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir. Bu məşğələ

növlərinin keçirilməsindən sonra uşaqlar, sənət əsərlərini daha yaxşı qavrayırlar.

Beləliklə, eşitməsi qüsurlu uşaqların estetik tərbiyəsi üçün, sənət əsərlərindən istifadə etdikdə, onların sensor mədəniyyətinin inkişafına, estetik qavrayışın formalaşmasına, şifahi, məntiqi düşüncənin yaradıcı nitq təsəvvürlərinin inkişafına istiqamətlənmiş məqsədyönlü təsvir sistemi lazımdır. Tərbiyəçi iş zamanı aşağı siniflərə sinifdən xaric oxu, yuxarı siniflərə sərbəst oxu verməklə, uşaqların kino və teatr dünyasını tanımaq kimi işləri nəzərə almalıdır.

Televiziya verilişlərində film və tamaşaların qüsurlu uşaqlar tərəfindən qavranılması çox çətinidir. Onlar filmlərdə iştirak edən obrazların danışıqlarını eşitmir və ya hiss etmirlər. Ona görə də karların bir çoxu özünəməxsus tərzdə başa düşür, filmin və ya tamaşanın baxışı zamanı dodaqdan oxuma vərdişinə böyük əhəmiyyət verirlər. Bu adətlərə mükəmməl yiyələnmən məktəblilər filmin məzmununu daha yaxşı başa düşürlər (əgər dodaqdan oxunu yaxşı bilirlərsə), belə ki, aktyorların dialoqları, replikaları və monoloqları onlara aydın olur.

Kino, incəsənət janrının quruluşunun və onun şagirdlər tərəfindən sadələvh real qavrayışını nəzərə alaraq, müəllim göstərilənlərin tək cə məzmunu və ideya məqsədini deyil, həm də aktyor oyununu, onların ustalığını qiymətləndirməyi uşaqlara öyrədir. Kino incəsənəti haqqında danışıqlara daha çox hazırlığı olan yuxarı sinif şagirdləri ilə ssenari və quruluşu üzrə söhbət aparmaq olar.

Teatrda olmaq eşitməsi qüsurlu uşaqların həyatında böyük hadisədir. Müəllim şagirdləri teatra aparmazdan əvvəl onlara səhnə fəaliyyətini qavramağı, bəzi teatr tamaşalarının xüsusiyyətləri ilə tanış edir. Tamaşanın başa düşülməsinin çətinliyi ondadır ki, bütün fəaliyyət aktyorların dialoqlarından ibarətdir. Bildiyimiz kimi, şifahi nitqin qavranılmasında uşaqlar çox çətinlik çəkirlər. Bu çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün uşaqları tamaşanın məzmunu ilə əvvəlcədən, nağıl vasitəsi kimi tanış etmək lazımdır (194, 304).

Sinifdən xaric işlərdə onların dərnlərdəki fəaliyyətləri əhəmiyyətli yer tutur. Xüsusi məktəblərdə rəqs, yarpa və rəssamlıq, qrammatik və ədəbi bacarıq, toxuma və yumşaq oyuncaqlar dərnlələri fəaliyyət göstərir. Eşitməsi qü-

surlu uşaqlar bu dərnlərdə məşğul olmaqla öz bədii qabiliyyətlərini inkişaf etdirirlər. Bir qayda olaraq dərnlələrə müəllim və tərbiyəçilər rəhbərlik edirlər.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar fəaliyyətin əlverişli növlərindən istifadə etməyi sevirilər. Belə növlərə pantomima, rəqsləri aiddir. Şagirdlər böyük məmnuniyyətlə rəqsin plastikliyinə və gözəlliyinə, onun ritmikliyinə yiyələnilər. Uşaqlarda rəqslər daha təsirli, daha yüngül və gözəl alınır.

Hərəkətin plastikliyinə yiyələnmək kimi bacarıq, tək cə rəqs dərnlərinin uşaqlarına deyil, bütün eşitməsi qüsurlu uşaqlar üçün vacibdir. Ona görə də şagirdləri kütləvi rəqslərə, bayramlarda keçirilən oyunlara cəlb etmək lazımdır.

Eşitməsi qüsurlu uşaqlar dram dərnlərindən daha çox istifadə edirlər. Bu dərnlələrdə pyeslərdən parçalar oynanılır. Onlarda bədii zövqün yaradıcı təfəkkürünü inkişaf etdirmək, üzün mimikası və bədən hərəkətləri dəqiqləşir.

Dram dərnyəyi uşaqlarda ədəbiyyata olan marağı artırır, bədii əsərləri dərindən başa düşməyə və estetik zövqün yaranmasına kömək edir. Əsas cəhətlərdən biri də odur ki, dramatikləşdirmə və səhnələşdirmə işi eşitməsi qüsurlu uşaqlarda təfəkkürün inkişafına böyük təsir göstərir. Bunlar, onlarda nitqi inkişaf etdirir, ətraf mühitə marağı artırır və əlavə mütaliyəyə tələbat yaradır.

Məktəblilərin həyatında məişət estetikası böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məktəblilərin bu cür estetik fəaliyyəti, gözəllik haqqında söhbətlər, təbiətə, teatra, kinolara baxış, ekskursiyalar uşaqların estetik tərbiyəsini təmin edir.

Fiziki tərbiyənin insan orqanizminə məqsədyönlü və sistemli təsiri, bununla yanaşı orqanizmin hərəkətinin fiziki keyfiyyətlərlə əqli cəhətdən inkişafına kömək edən mühüm prosesdir.

Məktəbdə insanın sağlamlığının inkişafının möhkəmləndirilməsi məktəblinin hərtərəfli normal inkişaf etməsində, bədən tərbiyəsi və idmanın böyük rol oynaması dövlət qərarında özünə yer tapmışdır. Bu işi həyata keçirməkdə məktəblərin əvəzsiz rolu olması göstərilmişdir.

Sovet alimləri müşahidələrində göstərilər, eşitmə çatışmazlıqlı uşaqların fiziki tərbiyəsi və fiziki inkişafı normal inkişaf edən uşaqlardan, yəni, yaşidlərindən geri qalmır. Eşitməsi qüsurlu uşaqların fiziki inkişafı ümumi normada olur və bu da onlar üçün xarakterikdir. Belə uşaqlarda

ən çox dəqiqliyin olması, hərəkət edərkən tarazlığın pozulması, sürət və qüvvənin zəifliyi müşahidə edilir. Danışan uşaqların fiziki inkişafı, hərəkət koordinasiyası, sürət və qüvvənin normadan fərqlənməsi, kar uşaqların hərəkət koordinasiyası və dəqiqliyi normaya nisbətən daha çox fərqlənməsi ilə müşahidə olunur. Eşitmə çatışmazlıqlı uşaqların fiziki tərbiyə sistemini təşkil etmək üçün, inkişafın qeyri normallığının səbəbini aydınlaşdırmaq lazımdır. Təyin olunmuşdur ki, əsas hərəkətli keyfiyyətlərin aşağı düşməsinin səbəbi, hərəkət zamanı söz bazasının azlığıdır.

Alimlər sübut edirlər ki, xüsusi tapşırıqları yerinə yetirməkdə söz vacib rol oynayır. Orqanizmin inkişafı əsas etibarilə beyinlə tənzim olunduğu üçün, eşitmə zəifliyi əsəb sistemində mane olur və uşaqların fiziki inkişafına çox pis təsir edir. Belə uşaqlar hər hansı bir hərəkəti yerinə yetirərkən görmə funksiyası daha qabarıq özünü göstərir. Eşitmə çatışmazlıqlı uşaqlarda eşitmə analizatoru nəzarəti olmur, buna görə də kinestetik hissiyyat hərəkətə nəzarət etmir, eşitmənin tam aşağı düşməsi ilə əlaqədar olaraq zəifləyir. Alimlər belə məsləhət görürlər ki, eşitmə çatışmazlıqlı uşaqların fiziki inkişafı ancaq xüsusi şəraitdə, məqsədyönlü təlim-tərbiyə prosesində səmərə verə bilər. Pedaqoqlar fərdi yanaşmadan daha çox istifadə edirlər ki, şagirdlər özəlindəki çatışmazlığı o qədər də hiss etməsinlər.

Kar oliqofren uşaqlar oxuduqları, öyrəndikləri bilikləri mənimsəmə prosesinin ümumi qanunauyğunluqlarına əsasən (canlı müşahidələrdən onları dərk etmə və təcrübədə möhkəmlətmə dövrü) qurulur. Bu eşitmə və əqli pozulmuş uşaqlar üçün səciyyəvidir. Bunlar:

1. *Öyrədilmə sürətinin ləngliyi.* O, şagirdlərin dərk etmə imkanının aşağı olması ilə psixi proseslərin, ətalətin axını ilə bağlıdır. X illik proqram, köməkçi siniflər uşaqlara kütləvi ibtidai məktəblər həcmində bilik və bacarıq verir, əmək hazırlığı ilə təmin edir.

Kar oliqofrenlərin oxumasının və öyrənməsinin ləngliyi özünü dərs zamanı məşğələlərdə də göstərir. Müəllimin izahının sürətinin aşağı olması, şagirdlərin obyektlərə baxması və təcrübədə tapşırıqların yerinə yetirmələri üçün vaxtın çox aparılması məktəblilərə biliklərin təkrar edilməsini ləngidir.

2. Təhsilin istiqamətinin düzgün olması, müəllimin şagirdlərin inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə almasından və bu xüsusiyyətlərin aradan qaldırılması üçün şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Psixoloqlar kar oliqofren uşaqların dərsi qavraması üçün kifayət dərəcədə vaxtın ayrılmış olduğunu qeyd edirlər. Bu çatışmazlıqlar psixoloji proses zamanı aradan qaldırıla bilər. Müəllim hər bir dərstdə uşaqlara müşahidə etməyi öyrətməlidir.

Müşahidələr səmərəli üsulla təşkil edilməlidir. Lazımi materialların həcmi azaldılır, uşağın oxuya bilməsi üçün çətdirilmə üsulu sadələşdirilir. Çox mürəkkəb olan materialın həcmi hissələrə ayrılır və tədricən kiçik bölmələrlə mənimsənilir. Tapşırıqların xarakteri, təkrarlanması və onların yerinə yetirilmələrinə göstərilən köməklik, karların və ya əqildən kəm olan uşaqların dərk etmə imkanlarından asılıdır.

3. Öyrətmənin ayrılması və fərdiləşdirilməsi. Bu şagirdləri ayrı-ayrı qruplara ayırmaqla, onlara tədris fəaliyyətini çətdirmə məqsədilə tapşırıqları ayırmaqdan ibarətdir.

Psixoloqlar uşaqları dörd qrupa ayırırlar:

I qrup kar oliqofrenlər tədris işlərinə daha keyfiyyətli, hazırlıqlı olmaları ilə seçilirlər. Onlarda müəyyən bilik və bacarıq ehtiyatları vardır. Lüğətləri və hətta ayrı-ayrı cümlələri demək qabiliyyətinə malikdirlər. Əxlaqları kifayət dərəcədə yaxşıdır. Onlar çətinliklə işə qoşulurlar, çünki daha çox tənbelliyə meyl göstərilirlər.

Onlar verilmiş tapşırıqlar üzərində öz fikirlərini cəmləyə bilir və müstəqil işləyə bilirlər. Bu qrupun uşaqları qarşıya qoyulmuş tədris vəzifələrini başa düşürlər. İş qabiliyyətinin aşağı olması onların tez yorulmaları, üzülmələri, baş ağrıları, yuxusuzluq, əzginlik narahat hərəkət etmələrinə gətirib çıxarır.

II qrup uşaqlar – məhdud əqli qabiliyyətə malik və ümumi tədris hazırlığı olan uşaqlardır. Onlarda ünsiyyət əl-qol hərəkətləri ilə həyata keçirilir (yəni, jest – mimika ilə). Onların hərəkətləri yeknəsəkdir. Bir tədris məsələsindən o birisinə keçid zamanı ləngiyir, köhnə fəaliyyət üsulu saxlanılır. Bu uşaqlar fərdi yanaşmaya möhtacdırlar, çünki heç bir müstəqillik göstərmir və oxumağa, öyrənməyə maraqları yoxdur.

Bu uşaqlarda oxumağa irəliləyiş azdır və əsasən təcrübə bacarığın hesabınadır. I qrupda

oxuyanların tədris prosesinə yorğunluğunu, əzginliyini götürən uşaqların təcrübə fəaliyyətini təşkil etməyin hesabına, əqli inkişafda olan çatışmazlığın aradan qaldırılması nəsihətverici materialların və onun fəaliyyətindən istifadə olunması nəzərdə tutulur.

III qrupun uşaqları əvvəlcə sinifdə və ondan kənarında tam uyğun qruplara verilməyə öyrədilir və onlarda sadə iş qabiliyyəti yaranır. Onlara öyrədilən dərslər materialları fərdidir, fəaliyyət üsulu müəllimlə birlikdə aparılır. Bütün şagirdlərə eyni tipli tapşırıqlar verilir. Müəllim hər bir şagird üçün fərdi tapşırığın həcmi və ona kömək tədbiri fikirləşir.

IV qrupda – tədris sistemində məktəblilərin nitqi üzərində aparılan işin əsas vəzifələri. Köməkçi siniflərə daxil olan kar uşaqlar məktəbin adı sinifində artıq bir il oxumuş olurlar. Bu kar oliqofren uşaqların nitqinin inkişaf səviyyəsinə təsir edir, bəziləri isə heç danışa bilmir. Kar oliqofrenlərə dil-danışmaq öyrətmək üçün karlar məktəbinə qəbul olunmuş rabitə sistemindən istifadə olunur.

Əqildən geri qalmış, eşitmə qabiliyyəti pozulmuş, məktəblilər tez əsəbiləşir və tez yorulurlar. Bu zaman dərslər idman gəzintisi daxil etmək lazımdır. Bu yorğunluğu aradan qaldırmaq, hərəkəti fəallıq məqsədilə edilir. Dərsin axırında oyun keçirmək və ya təcrübə işlər görmək lazımdır. Bu şagirdlərin əqli fəaliyyətini fəallaşdırmağa kömək edir.

Dərsdə fəaliyyət işinin növbələşməsi vacibdir. Bu ixtiyari diqqət və səbirli olmaq tərbiyə etməyə kömək edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər dərsdə 2-3 fəaliyyət növündən istifadə edilməli və hər bir tapşırıq fərdiləşməlidir.

Məktəblilərin müvəffəqiyyətlə oxumaları, materialın çoxsaylı təkrarı onlara çox kömək edir. Təkrarlanmaya yenilik və gözlənilməzlik üsulları vermək lazımdır ki, bu öyrənilən materialların şüurlu mənimsənilməsinə kömək edir. Müxtəlif fənlərdə eyni bir materiala dəfələrlə müraciət etmək və onlar arasında əlaqə yaratmaq çox vacibdir.

Öyrətmənin səmərəliliyi müəyyən şagirdlərə sinifdə və fasilələrdə verdiyi tərbiyənin nə dərəcədə möhkəm olmasından əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Uşaqlar əllərini düzgün qaldırmağı, stulda, partada oturmağı, dərslər ləvazimatlarından düzgün istifadə etməyi, iş yerini təmiz saxlamağı öyrənməli, müəllimə diqqətlə baxmağı və onun verdiyi tapşırıqları yerinə yetirməyi bacarmalıdırlar.

Problem bilirlər. Bu sahədə düzəliş işləri uşaqların təhsil tapşırıqlarının, bütün dərslərdə öyrədilməsi və mərhələlər üzrə aparılmasının nəzərdə tutulması vacibdir.

Problem praktik əhəmiyyəti: Məqalədə irəli sürülən təkliflər və nəticələr, məktəbəqədər müəssisələrdə, məktəb və internatlarda, reabilitasiya mərkəzlərində təlim-tərbiyə prosesində nəzərə alınmalıdır.

Ədəbiyyat

1. Боскис Р.М. Глухие и слабослышящие дети. М.: АПН РСФСР, 1963.
2. Астафеева В.М. Социальная адаптация и интеграция детей с нарушениями слуха. М.: АРК и ПРО, 2000.
3. Богданова Т. Г. Сурдопсихология М.: Академия, 2002.
4. Речицкой Е.Г. Сурдопедагогика М.: ВЛАДОС, 2004.
5. Qasımov S.Ə. Xüsusi məktəblərdə anomal uşaqların nitq inkişafı. Bakı: Maarif, 1999.
6. Dostuzadə D.Ə. Eşitməsi qüsurlu uşaqlarla işin təşkili. Bakı: ADPU, 2011.
7. Eşitməsi problemlı (zəifəşidən və sonradan karlaşmış) uşaqların oxu texnikasının formalaşması. Bakı: ADPU, 2016.

E-mail: d.dostuzade@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. İ. Cəbrayilov, ped.ü.fəls.dok., dos. S. Həsənova*

Redaksiyaya daxil olub: 15.03.2018